

7. Стан здійснення судочинства в Україні у 2015 році. – Верховний суд України. – 112 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/2a874f25beac68d2c2257f8d003f8080/\\$FILE/100.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/2a874f25beac68d2c2257f8d003f8080/$FILE/100.pdf)

8. Стан здійснення правосуддя в 2016 році. – Верховний суд України. – 100 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7A4F4F0D3832FB7DC22580E400269D42?OpenDocument&year=2017&month=03&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7A4F4F0D3832FB7DC22580E400269D42?OpenDocument&year=2017&month=03&)

9. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: [монографія] / А.В. Столітній – К. : Видавничий дім «АртЕк», 2016. – 738 с.

10. Тертышник В.М. Уголовный процесс: [учебное пособие] / В.М. Тертышник – 2-е изд., пер. и доп. – Харьков: Арсис, 1999. – 528 с.

11. Трофименко В. Проблема співвідношення кримінальної процесуальної форми і формалізму / В. Трофименко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 4. – С. 67-75.

12. Трофименко В.М. Соціально-правова цінність кримінальної процесуальної форми / В.М. Трофименко // Jurnalul juridicational: teorie și practică. – 2014. – № 6 (10). – С. 278 – 281.

13. Трофименко В.М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві / В.М. Трофименко // Проблеми законності. – 2012. – Вип. 120. – С. 202-209.

14. Fabri Marco. Some European and Australian e-Justice services. – 2012. Project: «Rethinking Processual Law: Toward CyberJustice». – 70 p.

КИРИЧЕНКО В. Л.,

адвокат,

викладач соціально-гуманітарних дисциплін

(Дніпропетровський театрально-художній коледж)

УДК 343.140.02

ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ПРОДОВЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті досліджуються процесуальні можливості доведення особою, стосовно якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, необхідності зміни виду примусових заходів. Визначено, що в цій частині кримінальний процесуальний закон має дефекти, які призводять до порушення принципу достатності примусового лікування особи в обмежених умовах.

Ключові слова: *судова психіатрія, докази, примусові заходи медичного характеру, висновок судово-психіатричної експертизи, експерт-психіатр, гарантії від свавілля.*

В статье исследуются процессуальные возможности доказывания лицом, относительно которого применяются принудительные меры медицинского характера, необходимости изменения вида принудительных мер. Определено, что в этой части уголовного процессуальный закон имеет дефекты, которые приводят к нарушению принципа достаточности принудительного лечения лица в ограниченных условиях.

Ключевые слова: *судебная психиатрия, принудительные меры медицинского характера, вывод судебно-психиатрической экспертизы, эксперт-психиатр, гарантии от произвола.*

The article investigates the procedural possibilities of proof by a person, concerning which compulsory measures of a medical nature are applied, the need to change the form of coercive measures. It is determined that in this part the criminal procedural law has defects that lead to a violation of the principle of sufficiency of compulsory treatment of a person in limited conditions.

Key words: *forensic psychiatry, compulsory medical measures, forensic psychiatric opinion, expert psychiatrist, guarantees against self-will.*

Вступ. У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2016 рік зазначається, що аналіз термінів перебування пацієнтів у відвіданих лікувальних закладах дає підстави для висновку щодо залежності продовження застосування примусових заходів медичного характеру не від їхнього стану здоров'я та суспільної небезпеки внаслідок психічного розладу, а від виду протиправного діяння, яке вони вчинили [1, с. 302]. Примусові заходи медичного характеру (далі – ПЗМХ) – це система лікувальних, медично-профілактичних та медично-реабілітаційних заходів у спеціальних лікувальних закладах, які застосовуються за рішенням суду до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу, у стані неосудності, та до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку. ПЗМХ застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними, з метою їх обов'язкового лікування та запобігання вчиненню ними суспільно небезпечних діянь. Ступінь суспільної небезпечності особи встановлюється на підставі тяжкості інкримінованого діяння (юридичний критерій), психічного захворювання і типу суспільної небезпечності особи (медичний критерій) та визначає ймовірність повторення цією особою суспільно небезпечного діяння. Зрозуміло, що поміщення особи до спеціалізованого медичного закладу для примусового лікування обов'язково має привести до зниження ступеню суспільної небезпечності особи, а відтак й до послаблення обмежувальних заходів стосовно цієї особи. Відповідно до Принципів захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, прийнятих Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 18.02.1992 р. (46/119), кожен пацієнт повинен мати право на лікування в найменш обмежувальних умовах із застосуванням найменш обмежувального й інтрузивного лікування, відповідних потребам здоров'я пацієнта та необхідності захисту фізичної безпеки інших осіб (принцип 9 «Лікування») [2]. Й хоча система застосування ПЗМХ, що передбачена статтею 94 Кримінального кодексу України (далі – КК), побудована саме за принципом достатності, на практиці виявляється довготривале знаходження осіб, зокрема, в психіатричній лікарні з суворим наглядом.

ПЗМХ, безумовно, перебувають у колі наукового інтересу. Ті чи інші питання правової природи ПЗМХ є предметом обговорення громадськістю, психіатрами, юристами на тематичних круглих столах, наукових конференціях. Періодично з цієї тематики захищаються дисертації (Б.М. Дердюк, І.В. Жук, М.М. Книга, В.В. Лень, І.Б. Пукач, Г.К. Тетерятник, С.Л. Шаренко, О.О. Ямкова та ін.). У фахових наукових виданнях публікуються статті кандидатів юридичних наук, аспірантів, здобувачів (Беклеміщев С.О., Бекетова О.В., Сенченко Н.М., Ященко А.М. та ін.). В ході правозастосовної діяльності викриваються недоліки правового регулювання, з'являються гучні рішення, що мають кардинально впливати на практику судового розгляду кримінальних проваджень щодо застосування ПЗМХ («Горшков проти України», «Кучерук проти України», «Анатолій Руденко проти України», постанова Верховного Суду України від 29.09.2016 р. у справі 5-246кс(15)16). Проте, на жаль, на сьогодні не можна констатувати, що всі ці дослідження та впровадження у правову реальність в Україні мають системний характер. Крім того, необхідно зазначити, що, як правило, питання ПЗМХ розглядаються дослідниками суто у теоретичній площині, відірвано від судової практики, не торкаються процесуальних проблем правозастосовної діяльності.

Постановка завдання. Мета статті – на основі аналізу кримінального законодавства, досліджень науковців та власного досвіду у сфері захисту прав людини розглянути дефекти доказування під час розгляду кримінальних проваджень щодо продовження застосування ПЗМХ як одну із причин системного порушення принципу достатності кримінально-правового впливу на неосудну або обмежено осудну особу.

Результати дослідження. Завданням кримінального провадження є те, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. У кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) питанням кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ присвячена глава 39 (статті 503-516). З огляду на статтю 512 КПК судовий розгляд кримінальних проваджень щодо застосування (продовження, зміни, припинення) ПЗМХ, хоча й має певну специфіку, пов'язану з особливостями, передбаченими главою 39 КПК, але має відбуватися за загальними правилами судового розгляду з ухваленням законного, обґрунтованого і вмотивованого судового рішення відповідно до критеріїв, встановлених статтею 370 КПК. Проте не поодинокими є випадки, коли судові провадження розгляду заяви представника медичного закладу (лікаря-психіатра) про продовження застосування ПЗМХ зводиться до процедури затвердження висновку комісії лікарів-психіатрів за непередбаченою КПК «скороченою» процедурою.

Поміщення неосудної або обмежено осудної особи до психіатричної лікарні після вчинення нею суспільно небезпечного діяння здійснюється на підставі ухвали суду про застосування ПЗМХ. Виходячи із змісту статті 505 КПК, обставинами, які мають бути встановлені під час досудового слід-

ства та які слугуватимуть постановленню судом ухвали про застосування ПЗМХ, є: 1) наявність суспільно небезпечного діяння, відповідальність за яке передбачене КК; 2) доведеність вчинення цього діяння саме тією особою, щодо якої порушується питання про застосування ПЗМХ; 3) встановлення факту перебування особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння у стані неосудності, чи виникнення у особи психічної хвороби після вчинення злочину, що виключає застосування до неї кримінального покарання; 4) визнання цієї особи небезпечною для суспільства в силу її хворобливого стану, тяжкості вчиненого діяння та поведінки в цілому. Відсутність хоча б однієї з цих підстав не дає суду права застосувати вказані заходи [3, с. 1027].

Оцінка психічного стану особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, потребує спеціальних знань у галузі судової психіатрії. Частиною 2 статті 242 КПК передбачено, що за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо осудності чи обмеженої осудності особи для визначення її психічного стану, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи.

Важливо звернути увагу на те, що предметом судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану особи, якій призначена експертиза, у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду (пункт 7 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом МОЗ України від 08 жовтня 2001 року № 397) [4]. Висновки експерта, отримані в ході експертного дослідження особи, є процесуальним джерелом доказів.

Термін застосування до особи ПЗМХ ухвалою суду не встановлюється, строками не обмежується, оскільки він залежить від психічного стану особи. Проте, у відповідності до частини 2 статті 95 КК, особи, до яких застосовані ПЗМХ, підлягають періодичному огляду комісією лікарів-психіатрів психіатричного закладу, в якому вони перебувають.

Продовження, зміна або припинення застосування ПЗМХ здійснюється судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі психіатричну допомогу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів (ст. 95 КК, ст. 514 КПК). Форма № 104/о висновку комісії лікарів-психіатрів щодо особи, до якої застосовуються ПЗМХ, затверджена наказом МОЗ України від 28 липня 2016 року № 527 [5]. У висновку комісії лікарів-психіатрів міститься, зокрема, інформація щодо динаміки перебігу стану особи в закладі, в якому вона перебуває, дані клінічного огляду особи, діагноз, тобто фактичні дані, що стосуються здоров'я особи. У такій спосіб законодавець надає висновку комісії лікарів-психіатрів статус процесуального джерела доказів.

Будь-яке процесуальне джерело доказів є, насамперед, певною процесуальною формою, за допомогою якої фактичні дані залучаються до сфери кримінального судочинства, тобто до доказового поля [6, с. 21]. Загальними умовами для визнання відомостей доказами є їх належність та допустимість, тобто фактичні дані можуть визнаватися доказами в кримінальному провадженні, якщо вони отримані у формі та у спосіб, що передбачені КПК, та є пов'язаними з предметом доказування.

Визначений у частині другій статті 84 КПК перелік процесуальних джерел доказів є вичерпним. До процесуальних джерел доказів відносяться показання, речові докази, документи, висновки експертів. Складений за формою № 104/о висновок комісії лікарів-психіатрів наближений до такого процесуального джерела доказів, як висновок експерта, але не може визнаватися таким, виходячи з наступного.

По-перше, висновок експерта та висновок комісії лікарів-психіатрів складаються особами, до яких висуваються різні кваліфікаційні вимоги. Згідно із Законом України «Про психіатричну допомогу» комісія лікарів-психіатрів – це два чи більше лікарів-психіатрів, які колегіально приймають рішення з питань, пов'язаних з наданням психіатричної допомоги. Мінімальними кваліфікаційними вимогами для зайняття посади лікаря-психіатра є наявність в особи повної вищої освіти за напрямом підготовки «Медицина», спеціальністю «Лікувальна справа», спеціалізацією за фахом «Психіатрія», наявність сертифіката лікаря-спеціаліста. Судові експерти – фахівці, які працюють в експертних державних спеціалізованих установах, мають відповідну кваліфікацію з певної спеціальності і внесені до Державного реєстру атестованих судових експертів. До проведення судово-психіатричної експертизи лікар-психіатр не може залучатися, оскільки не має кваліфікації експерта. Також лікар-психіатр, який приймає участь у судовому засіданні, в якому розглядається заява про продовження (зміну, припинення) застосування ПЗМХ, не може надавати пояснення з питань, що віднесені до компетенції експерта.

По-друге, судово-психіатрична експертиза проводиться експертом за дорученням слідчого судді чи суду, а висновок комісії лікарів-психіатрів складається на підставі вимог закону щодо обов'язкового огляду комісією лікарів-психіатрів особи не рідше одного разу на шість місяців. Відтак порядок призначення судово-психіатричної експертизи передбачений нормами КПК, а огляд особи комісією лікарів-психіатрів регулюється Законом України «Про психіатричну допомогу» та Порядком застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння, затвердженим наказом МОЗ України від 08 жовтня 2001 року № 397.

По-третє, згідно з частиною 2 статті 102 КПК у висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що експерта попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Такого попередження висновок комісії лікарів-психіатрів не містить, тому, з огляду на це, фактичні дані, викладені у висновку, не мають додаткових гарантій достовірності.

З викладеного аналізу вбачається, що висновок комісії лікарів-психіатрів не відповідає критеріям, відповідно до яких він міг би вважатися процесуальним джерелом доказів. Отже, прийняття рішення про застосування ПЗМХ здійснюється на підставі висновку експерта, який є процесуальним джерелом доказів, а продовження, зміна та припинення застосування цих заходів, – на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів, який не є процесуальним джерелом доказів. В такий спосіб відбувається метаморфоза мети ПЗМХ, оскільки при вирішенні судом питання продовження (зміни, припинення) ПЗМХ найбільші переваги надаються медичному критерію, за рахунок зменшення ролі юридичного критерію.

Одним із найважливіших принципів кримінального провадження є забезпечення змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведеності перед судом їх переконливості. Змагальність означає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК (ч. 1 ст. 22 КПК). На жаль, особи, до яких застосовуються ПЗМХ, під час вирішення питання про продовження (зміну, припинення) цих заходів суттєво обмежені у можливості самостійно або через своїх законних представників та адвокатів здійснювати захист своїх прав та інтересів.

Перш за все, особа, стосовно якої застосовуються ПЗМХ, позбавлена можливості ініціювати судовий розгляд питання щодо зміни або припинення застосування до неї цих заходів, що є порушенням принципу верховенства права. Згідно зі статтею 8 КПК додержання принципу верховенства права у кримінальному провадженні означає, що людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями і визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. У справі «Горшков проти України» зазначається, що ключовою гарантією за пунктом 4 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є те, що особа, яка примусово утримується у психіатричному закладі, повинна мати право на судовий перегляд за її власним бажанням [7]. Кримінальним процесуальним законом України встановлений обов'язковий періодичний огляд особи, стосовно якої здійснюються примусові заходи медичного характеру, з метою встановлення необхідності продовження примусових заходів, але, за відсутності права особи ініціювати в суді розгляд цього питання, судовий контроль виявляється обмеженим.

Також КПК не передбачена можливість розгляду питання про продовження (зміну, припинення) застосування ПЗМХ на підставі іншого висновку, ніж той, що подається до суду комісією лікарів-психіатрів психіатричної лікарні, в якій виконується ухвала про застосування до особи ПЗМХ, хоча відповідно до статті 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» особа, якій надається психіатрична допомога, має право на альтернативний, за власним бажанням, психіатричний огляд та залучення до участі в роботі комісії лікарів-психіатрів з питань надання психіатричної допомоги будь-якого фахівця, який бере участь у наданні психіатричної допомоги, за погодженням з ним.

Так, склад комісії лікарів-психіатрів Державного Закладу «Психіатрична лікарня з суворим наглядом МОЗ України» з огляду осіб, до яких застосовані ПЗМХ у вигляді госпіталізації до психіатричного закладу з суворим наглядом, затверджується наказом МОЗ України, який не передбачає механізму залучення до участі в роботі комісії інших фахівців у наданні психіатричної допомоги. Невизначеним також залишається поняття «фахівець, який бере участь у наданні психіатричної допомоги», вимоги, які висуваються до такого фахівця, його повноваження з огляду особи та складання альтернативного висновку щодо психічного стану такої особи. І хоча в рішенні ЄСПЛ «Руденко проти України» зазначається, що можливість пацієнтів отримати інший висновок незалежних експертів-психіатрів є важливою гарантією від можливого свавілля при прийнятті рішень стосовно продовження застосування примусового лікування [8], на практиці норма статті 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» стосовно права особи на альтернативний висновок щодо її психічного стану виявляється декларативною, а принцип змагальності, відповідно до якого сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду доказів, порушеним.

Нарешті, навіть за наявності незалежного висновку фахівця з психіатрії, суд надає пріоритет висновку комісії лікарів-психіатрів психіатричної лікарні, в якій перебуває особа, та саме його визнає доказом по справі. Так, в ухвалі апеляційного суду Дніпропетровської області, постановленої у справі № 204/8695/14-к від 04 березня 2015 року, зазначається, що, крім висновку комісії лікарів-психіатрів, процесуальний закон не передбачає надання інших доказів для прийняття судом рішення за поданням представника психіатричного закладу.

Крім того, поширеною судовою помилкою під час розгляду кримінальних проваджень у порядку статті 514 КПК є посилення на судово-психіатричну експертизу, що проводилася під час вирішення

питання про застосування ПЗМХ, як на беззаперечний доказ психічного стану особи на момент розгляду заяви медичного працівника (лікаря-психіатра) про продовження застосування ПЗМХ, хоча, як зазначалося вище, такою експертизою вирішувалися питання осудності особи на момент вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Наприклад, під час розгляду справи № 204/7815/14-к колегія суддів апеляційного суду Дніпропетровської області дійшла висновку, що долучене до матеріалів справи за клопотанням захисника експертне дослідження фахівця у галузі судово-психіатричної експертизи не є альтернативним висновком, оскільки не спростовує діагноз особи, а лише містить окрему думку фахівця на підставі огляду хворого та ознайомлення з його медичною карткою про теперішній його психічний стан і можливість застосування судом примусових заходів медичного характеру в умовах психіатричної лікарні з посиленням наглядом.

Також у практиці зустрічаються випадки, хоча й поодинокі, коли психічно здорові намагаються симулювати психічні захворювання, зокрема шизофренію. І саме діагноз, помилково встановлений під час проведення судово-психіатричної експертизи, що призначалася в ході досудового слідства, стає перешкодою для встановлення істини по справі вже в ході застосування ПЗМХ.

З наданого аналізу вбачається, що законодавець, допустивши судову процедуру розгляду питання продовження (зміни, припинення) застосування ПЗМХ на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів та передбачивши здійснення цієї процедури лише за заявою медичного працівника (лікаря-психіатра), порушив засади змагальності сторін у кримінальному провадженні, що виключає також реалізацію судом норми, передбаченої частиною шостою статті 22 КПК – створення судом необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Саме тому в рішенні ЄСПЛ «Анатолій Руденко проти України» зазначається, що провадження щодо примусової госпіталізації особи до психіатричного закладу повинно обов'язково передбачати чіткі ефективні гарантії від свавілля з огляду на вразливість осіб, які страждають на психічні розлади, та потребу в наведенні дуже вагомих причин для виправдання будь-яких обмежень їхніх прав [8].

Висновки. Дефекти процесуального закону позбавляють особу, до якої застосовується процесуальний примус у вигляді застосування до неї ПЗМХ, захищати свої права у законній спосіб та сприяють тривалому порушенню прав людини на лікування в найменш обмежувальних умовах із застосуванням найменш обмежувального лікування, відповідних потребам здоров'я пацієнта та необхідності захисту фізичної безпеки інших осіб. Психічно хвора особа в умовах чинного кримінального процесуального закону є вразливою не лише в силу її психічного захворювання, а також в силу відсутності гарантій з боку держави від свавілля.

Список використаних джерел:

1. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина. Київ, 2017 // Сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – www.ombudsman.gov.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>
2. Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги: Резолюція 46/119 Генеральної Асамблеї ООН 18 лютого 1992 року // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_905
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: [науково-практичний коментар] / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
4. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений наказом МОЗ України від 08 жовтня 2001 року № 397 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0219-02>
5. Про затвердження форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я, які надають амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню, незалежно від підпорядкування та форми власності: Наказ МОЗ України від 28.07.2014 року № 527 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0959-14>
6. Теорія судових доказів в питаннях та відповідях: [навчальний посібник] / Л.Д. Удалова, Д.П. Письменний, Ю.І. Азаров та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 104 с.
7. Справа «Горшков проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 08.11.2005 року // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_090
8. Справа «Анатолій Руденко проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 17.07.2014 року // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a10

